

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Kézai Simon (Simon de Keza) nevének eredetéhez*

1. Kézai származási helye. Az ún. Gesta Hunnorum et Hungarorumot IV. Kun László király papja, saját névhasználatában *Simon de Keza*, több korábbi forrás szerkesztésével és kiegészítésével írta (MARCZALI 1880: 40–47; HORVÁTH C. 1899: 26; HORVÁTH J. 1963: 476; újabban SZÉKELY 2007: 291). Tanulmányomban nem foglalkozom a névhasználatból kikövetkeztethető társadalmi állás problémáival (ezzel részben összefüggésben az etnikai kérdést is csak érintem), csupán a névben lévő helynév alakjának, történetének és etimológiájának kérdéseivel.

SZABÓ KÁROLY szerint a névszerkezetben található helynév a Bihar megyei *Kézát* jelöli (SZABÓ 1862: V). Ez a Mezőgyánhoz tartozó Kéza pusztának felel meg (CSÁNKI 1903: 885). CSÁSZÁR MIHÁLY Kézai gesztájának fordításához írt előszavában megemlíti PAULER GYULA korábbi véleményét (CSÁSZÁR 1901: IV): Bászitéj Rénold egykori Kéza birtokáról, a mai Pest megyei Dunakeszről (sic!) vette nevét. CSÁNKI is ezt mutatja be PAULERTől, de *Dunakeszi* névalakkal (CSÁNKI 1903: 885), noha történeti földrajzában a *Dunakesz* alakot ő is használja. CSÁNKI lábjegyzetben említi, hogy két oklevélről tájékoztatta PAULERT. PAULER azok hatására módosította véleményét, de CSÁNKI mégsem PAULER második kiadású kötetében leírt véleményét részletezi az annál később megjelent tanulmányában. PAULER módosított nézete: Kézai a Pest megyei Kéza helységről vette „melléknévét”, amely a mai Génza vagy Ginza pusztája „Fehérmegyében” Alcsút mellett – ez ekkor Bászitéj Rénold birtokában volt (PAULER 1899: 378). DOMANOVSKY e kérdésben CSÁNKI tanulmányának tartalmi kivonatát adja (DOMANOVSKY 1906: 179).

JAKUBOVICHnál is CSÁNKI véleményét találjuk: a Bicske melletti Kinzáról, Basztély nemzetségbeli Rénold fiainak birtokáról származott Kézai (JAKUBOVICH 1925: 32–33). JUHÁSZ JÓZSEF és SINKA FERENC szintén a Bicske melletti Kéza helységből származónak tartja, mindketten úgy utalnak a településre, hogy „ma Kinza pusztája” (JUHÁSZ J. 1934: 75; SINKA 1938: 64). MÓRA MAGDA elfogadja és „nagyon valószínűnek” tartja CSÁNKI felvetését, hogy a Fejér megyei Kézáról, későbbi Kinzáról, mai Ginzáról származott, amely a Básztek nemzetség birtoka volt (MÓRA 1966: 229). Bár PAULER előbb írta meg az azonosítást, a későbbi szakirodalom CSÁNKI-nak tulajdonítja, és kétségtelen, hogy a részleteket CSÁNKI dolgozta ki.

A Magyar életrajzi lexikon szerint a krónikaíró valószínűleg a Fejér vármegyei Bicske melletti Kéza faluból való (MÉLex. 1: 913). KRISTÓ GYULA felidézi, hogy SZABÓ KÁROLY Bihar, CSÁNKI DEZSŐ Pest, DOMANOVSKY SÁNDOR egy másik munkájában Zemplén megyét tette meg Kézai születési helyének (KRISTÓ 1972: 1). SZÜCS JENŐ ugyanezt írja róla: „Nevét legnagyobb valószínűséggel a Bicskétől délre eső egykori Kéza

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

falutól nyerte (*Keza*, 1339), amely azonban már a XIV. század folyamán elnéptelenedett (*terra Keza*, 1372), emléke csupán az újabb kori Kinza pusztá helynévben maradt meg (egykor Pest, ma Fejér megye)” (SZÜCS 1973: 830). GYÖRFFY GYÖRGY Fejér–Esztergom–Pilis megye összeszögellésében fekvő Kézáról származtatja (GYÖRFFY 1993: 192). SZÉKELY GYÖRGY is (SZÉKELY 1993: 11, 2007: 290) és TÓTH ENDRE is (TÓTH E. 2000: 296) Bicske mellől származónak véli. BENKŐ LORÁND szintén elfogadja CSÁNKI névmagyarázatát és a lokalizációt: „ma német népetimológiás névalakítással Ginza, pusztá Alcsútdoboz határában” (BENKŐ 2009a: 60). Hogy a magyar és a német közül melyik nyelv milyen szava volt beleérthető az elhomályosult névalakba, azt BENKŐ nem említi.

2. A korábbi magyarázat. CSÁNKI tanulmánya foglalkozik legrészletesebben Kéza lokalizációjával és nevének történetével. CSÁNKI két oklevélről tájékoztatta PAULERT, valószínűleg Kézai nevének és Ginza pusztának összekapcsolása is tőle származik. Ezért folytatásban röviden bemutatom CSÁNKI legfontosabb észrevételeit, de egyúttal további adatokkal is kiegészítem. A kritikai megjegyzések és a történeti adatok bemutatása szükségesek a névmagyarázatnak. Az oklevelek adatait megkerestem az újabb Anjou-kori oklevéltárban is. Ugyanakkor törekvéseim ellenére bizonyos (orientalisztikai, történelmi) részletek még további kidolgozást igényelnek, más esetben az elégtelen mennyiségű vagy kevésbé megbízható adatok miatt megválaszolatlanul maradnak bizonyos kérdések.

Az első adat az 1339. május 15-én Visegrádon kelt oklevél, illetve ennek 1389. június 21-i átiratának részlete: „az alperesek az Esztergom m.-i Bozteh, Garmath, Phyzes, Kulud, Zenthmartunmaan és Kapateluk, a Pest m.-i Sydoud, Apateluk, Gurgetegh, Bod, Keza és Bebech, valamint a Fejér m.-i Sorwl birtokokon levő részeit minden haszonvéttel, joggal, bevétellel és tartozékkal a felpereseknek, valamint Dénes fiának: Lászlónak adták” (AOKl. 23: 144–145, kiemelés tőlem: N. D.; latin szöveggel: AO. 3: 554).

CSÁNKI úgy véli, hogy az itt említett *Bozteh* a Bászitéj nemzetség legősibb birtoka, a Fejér megyei Bicskétől északra elterülő *Vasztély* pusztának feleltethető meg. A nemzetség birtokai három megyében, de egymáshoz mégis közel helyezkedtek el. A megyehatárok e vidéken többször is változtak – nem is estek egybe a CSÁNKI korabeliekkel –, e részen egykor Pest megye is benyúlt, noha Fejér vagy Komárom megyékhez tartozás helyett az oklevél Esztergom megyéről szól. *Sorul* helység Fejér megyében Alcsút és Felcsút szomszédságában Bodmér és Szár felé feküdt. *Bod* megfeleltethető a Bicskétől délkeletre, Etyek felé fekvő *Bot* pusztának. Ettől nyugatra folyó Szent László vize melletti *Kinza* pusztá az egykori *Kéza* elferdített alakja lehet (CSÁNKI 1903: 887–888).

CSÁNKI 1369 és 1372 között készült két oklevélből további adatokat idéz e helynévre. Ekkor a Bicske helység határában található Kéza már csak föld és egy Bicskén átvívó út egy pontja: Terra *Keza*, Via de *Keza* in villam Bykche. A határjárás többi része: Alcsút és Felcsút, Fehérvár felé vezető út és a Budáról jövő nagy út. Megemlíti, hogy ez a *Kéza* a „vezérkari újabb térkép” (azaz talán a harmadik katonai felmérés [HKF.]) *Génza* adatával megegyezik (CSÁNKI 1903: 889–890). A középkori *Keza* alak elváltozását sváb lakossággal magyarázza: a magyar *ki* szótagot a német *gé*-re változtatta (CSÁNKI 1903: 888).

CSÁNKI érvelése több hiányosságot mutat, keverednek a helynév történeti adatai és az ezek magyarázatoként felhozott történeti tények. Magyarak tartotta a *Kinza* és németnek a *Génza* alakot, vagyis feltevése szerint a magyarba a németből visszakerült volna a módosult névalak. Sajnos, magyarázata nem érinti a *Keza*, *Kenza* alakokat, noha ezek kronológiailag

megelőzik az egyetlen, térképről származó *Génza* adatát, sőt nem magyarázza érvelésében a *Ginza* alakot sem. Ezért a továbbiakban újra vizsgálat alá vonom a névalak kérdését.

3. Kinza és Ginza történeti adatai. GYÖRFFY Árpád-kori történeti földrajzában két kötetben is foglalkozott e területtel, köszönhetően a megyehatárok gyakori változásának. A második kötetben Fejér megyéhez sorolta be e vidéket és ez írta róla: „a Váli-völgy eredetétől kezdve Fejér megyéhez számítható, hasonlóan a Szent László-víz Bicske vidékétől kezdve, ahol megyénk a régi Pest megye ingadozó területével lett határos. E völgyet Kézától a torkolatáig Fejér megyéhez számítottuk”. E vidéken több út is vezetett: Fehérvárról Esztergomba Bicskén át vezető út keresztelte a Bánhida és Tata felől Budára vivőt (Gy. 2: 392).

Itt találunk adatokat Kézára is, bár ő is csak a már bemutatott 1339-es oklevelet idézi, de megjegyzi, hogy a 20. századi *Ginza* pusztával lehet azonos. A negyedik kötet végén az egykori Pest megye térképén azonban e helyen, vélhetően sajtóhiba miatt, *Kézd* nevű települést tüntet fel.

A FNESz. 4. kiadásának megjelenése előtt KISS LAJOS külön tanulmányban foglalkozott *Keza* és *Ginza* ügyével, de csak CSÁNKI magyarázatát hozza hivatkozás nélkül, és bemutat egy 1550-ből való *Kenza* adatot (KISS 1985: 359). A FNESz.-ben viszont a helyes évszámmal 1660: *Kenza* áll, illetve további adatokként 1739: *Kinzai to*, 1856: *Günza*,¹ 1864: *Ginza* (FNESz. 1: 516). Az etimológiai szótárában nem említi a Bihar vagy a Zemplén megyei Kéza pusztát, ahogy sem Cs., sem Gy. nem hoz rájuk adatot. Igaz, GYÖRFFY nem jutott el Zemplén megyéig, a Bihar megyei első előfordulása pedig kívül esik a vizsgált korszakon. Ez azért is érdekes, mert például FÉNYES ELEK szótára Bihar megyében ismeri (FÉNYES 1851. 2: 217), és 1907-ben is volt még 55 lakosa (DANKÓ 1975: 401).

Alcsútdoboznál lakott helyként említi KÁLMÁN BÉLA *Ginza* pusztát: 1805, 1845, 1896, 1930, 1973: *Ginza* (KÁLMÁN 1980: 61). A Magyarország történeti helységnévtára című sorozat kötetében Bicske jegyzeténél találunk adatokat: *Ginza* pusztát 1810-ben 44, 1811-ben 76, 1813-ban 102 fő lakta (MTHnt./Fejér 83). FÉNYES eltérő neveken említi: *ginczai puszta* (1847: 42), 1851: *Gimza puszta* (1851. 2: 49). NAGY LAJOSnál további adatok találhatóak: 1845: *Kinzai ut* Bicskénél (NAGY 1972: 236), 1903: *Ginza* Alcsútdoboznál (NAGY 1972: 232). PESTY FRIGYESnél *Ginza* és a népnyelvi jelzésű *kinza* is előfordul Alcsút külterületeinél (1864/1977: 173–174). Az értékelést tekinthetjük megbízhatónak és tévesnek is,² mindenesetre elgondolkodtató, hogy a 19. század első felében a névalak dokumentált. Valamint a második katonai felmérés (1819–69) térképén (MKF.) ezt olvashatjuk: „Kinzai-Puszta ... (nach *Ginza*)”.

Feltűnő, hogy a 19. század közepi adatokban megszorodnak az egyedi alakok: *Günza*, *Gimza*, *ginczai puszta* mellé felvehető a 1857–59: *Gyuza P.* alak (B IX a 520). Ezek kapcsán felmerülhet a téves lejegyzés, sajtóhiba, vagy egy közös hibás forrás téves olvasata. Az általam 1900-ig feldolgozott nyilvános megyei térképek közül egyedül a harmadik katonai felmérés (HKF.) mutatja a *Génza puszta* alakot, ezenkívül minden forrásom *i-s* adatot mutat 1660 óta.

¹ A KISS LAJOS által hozott forrás nem árulkodik, honnan idézi a nevet.

² „Ezen Vérth, *Ginza* és Szentgyörgy pusztákra nézve azon kifejezés kering a nép száján Vérth *kinza* Szentgyörgy.” Balogh Sándor jegyző, Kabai János bíró. 1865. február 25. Ez azonban nem feltétlenül népnyelvi, hanem tudálékos magyarázat vagy tréfás elferdítés is lehet.

4. Az idegen nyelvi kontaktus lehetősége. A lakosságra vonatkozó adat alapján betelepítést kell feltételezni, amelynek nyelvi háttéréről nincs további pontos adatunk. Ennek feltérképezése korántsem problémamentes, holott e kérdés alapvetően meghatározza CSÁNKI érvelését.

NAGY sem Bicskénél, sem Alcsútnál nem említi német telepítést, FÉNYES magyarnak nevezi Bicskét és Alcsútot is. Fejér megye történetírója, KÁROLY JÁNOS nem beszél alcsúti németekről, Ginza pusztja a településnek szerinte csak újabb „felszerelése” (KÁROLY 1896–1904. 4: 169). Bicske német lakosságáról nála sem találtam utalást. KÁROLY és NAGY is említi ugyanakkor az Alcsúttól délnyugatra levő Acsára 1724-ben érkező schwartzwaldi németeket (KÁROLY 1896–1904. 3: 50; NAGY 1972: 232, 236). Bicske és Acsa között nagyjából félúton helyezkedik el Alcsút.

A helynevek tanúsága szerint 1543-ban a budai szandzsák területének kialakításakor Bicskétől északnyugatra, a megyehatárhoz közeli Nemti és Németegyház (FARKAS 1989: 208) külön település³ – bár az efféle nevek etnikai rekonstrukcióra korlátozottan használhatók –, ez akár már az ómagyar korban is németek jelenlétére utalhat. Ettől függetlenül a megyének e része már ekkor is összetett etnikumú terület volt. A településnevek is ezt bizonyítják: *Varsány* (Martonvásár közelében, Gy. 2: 414), *Besnyő* (Pusztaszabolcs és Ercsi közelében, Gy. 2: 350–351) és *Káloz* (Tordas közelében) is található – talán a Váli-völgy legkorábbi említése is Kálozhoz köthető: 1212: valle *Kualuz*, amely még a *kwaliz* alakhoz áll közelebb (Gy. 2: 390, RÁ CZ 2016: 49–50).

A besenyők kipcsak jellegű török nyelvet beszélhettek, de a 13. századra elmagyarosodásuk előrehaladott lehetett, Kézai e vidékről származhatott (BENKŐ 2009b: 14–15). Erre utalhat Kézai helyismerete (l. az 1. pontban bemutatott szakirodalmat), a *turul* szó használata, illetve a későbbiekben bemutatandó etimológia is ezt erősítheti.

A MTHnt. Bicskét magyar nyelvűnek tartja, de a hozzá tartozó Németegyháza 1787-ben német (MTHnt./Fejér 64), de már VÁLYI 1799-es leírásában „elegyes magyar” nyelvű, Alcsút csak ekkor nem tisztán magyar (MTHnt./Fejér 62). Érdekes, hogy Bicskére PESTY gyűjtésének idején költöztek németek, akik a település harmadát kitették (1864/1977: 183).

Ennek alapján feltételezhető, hogy több hullámban, a területen szétszórtan települtek meg németajkúak. A zöngés : zöngétlen korreláció ingadozása magyar–középfelnémet viszonyban ismert jelenség (MOLLAY 1982: 153). Ugyanakkor németek száma szerintem nem lehetett meghatározó, nyelvi hatásuk nem lehetett tartós (vö. Németegyházával, amely ha az adatok megbízhatók, 12 év alatt az elmagyarosodásban előrehaladott), hiszen Bicske és Alcsút mikrotoponimái között az itt bemutatott forrásokban német neveket vagy egyéb német hatást mutató nevet csak elvétve, egyet-egyet találni, míg más vegyes lakosságú területeken bőven előfordulnak.

A legbiztosabb adat a német betelepülésre 1864-ből való, de a német telepések érkezése előtt is létezett már a *g-s* kezdet. Sőt eleve az *e-t* tartalmazó alakok a régebbiek, de viszonyuk az *i-s* adatokkal a szakirodalomban egy eddig ismeretlen adat miatt másképpen értelmezendő. 1340, Sorul határjárása: „...wulgo Nogmal (dict.) hegy, ahol határos Bikche birtokkal és *Kyza*-val; hosszan haladó árok, ahol szomszédos *Kyza* birtokkal, ezen árok végénél levő, wlgó Kyssumlow-nak hívott hegy, ahol határos Inferior Chuth birtokkal” (AOkl. 24: 119, kiemelés tőlem: N. D.).

³ Ezzel szemben vö. 1325: *Nempti* → 1453: *Nemetheghaz* (Gy. 2: 396).

Szerintem valamivel nagyobb bizonyító erővel bírhat annak a feltevése, hogy bizonyos adatok lejegyzőjének lehetett anyanyelve a német. A helynevek németes írásmódja nem szokatlan, számos forrás árulkodik a lejegyző, összeállítónak műveltségi háttérééről.

A magyar nyelvtörténetben sem ismeretlen a $k > g$ változás, ezért nincs okvetlenül szükség a német hatás feltételezésére. L. *kazdag* > *gazdag* (TESz. 1: 1038), de a *kő* szónak is van g -s kezdetű származéka: *gövecs* (TESz. 2: 600–601).⁴ Ez történhet a szóban lévő zöngés mássalhangzó hatására. A $z > c$ változásra további példa a megyében (amennyiben a *ginczai* alak nem téves olvasás eredménye): *Káloz* > *Kálócz* (MTHnt./Fejér 30). A szóbelseji $-n$ -, $-m$ - e szófejtés szerint inetimologikus járulékhang, ennek is lehet szerepe a $z > c$ változásban. A szóeleji $k > g$ változás népetimológiás hatására l. még e megyéből a lat. *custos* > m. *kusztus* > *Gusztus* (FNESz. 1: 536).

Magyarázatra szorul a többseji magánhangzó. A *Kénza* alak még érthető, első szótagi hangsúlyos nyúlást tételezhetünk fel *Kēnza*-ból. A *Kinza* esetében az i akár régebbi is lehet, de egy [kēza] alakból zártabbá válást is feltételezhetünk, ha rövid i -vel számolunk – az i jelölése a helyesírásban viszonylag későn rögzül, ezért az adatok megítélése bizonytalan, ráadásul a terület nyelvjárásában az $i \sim i$ váltakozás és változás sem ritka (JUHÁSZ D. 2001: 271).

5. Adatok más Keza helynevekre. A következőkben bemutatom a Zemplén és Bihar megyében található *Keza* történeti adatait. Ugyanolyan (betűsorról lejegyzett) nevű települések egymástól függetlenül is létrejöhetnek konvergens nyelvi változások következtében, nem biztos, hogy az azonos névalak mögött azonos motiváció áll. A *Keza* ~ *Kyza* alakok egyértelműnek tűnnek, mégis úgy gondolom, a régi forma nyelvtörténeti vizsgálata is tartogat érdekességeket. Előre kell bocsátanom, hogy bizonyos kérdésekre ennek ellene sem tudok választ adni.

A három *Keza* alakja és sorsa párhuzamokat mutat: mindhárom település pusztá lett, és mindhárom denotátumhoz tartozik első szótagi i -t tartalmazó névalak. Zemplén megyében maradt fenn az egykori *Keza*-ról a legkorábbi adat, 1252: terram *keza* (HO. 5: 23–24) – többféle gyűjteményben is szerepel (ÁÚO. 7: 345; 11: 384), de a *keza* alakot az átírások helyesírási ingadozásai nem érintik. Majd 1388: *Keza* (C. TÓTH 2006: 15), 1395: possessionum *Kiza* (C. TÓTH 2005: 292), végül 1400-ban az 1252-es oklevél tartalmi kivonatát adják. Utoljára egy 1290-es oklevél 1413-as átírásában kerül elő (ZsigmOkl. 4: 312).

Ezzel szemben a Bihar megyében található, Mezőgyánhoz tartozó Kéza csak 1552-ben bukkan fel először egy összeírásban (JUHÁSZ I. 1971: 157). Ezt később BÉL MÁTYÁS (P. SZALAY 1978: 53) és PESTY FRIGYES is közli (HOFFMANN–KIS 1996: 26), illetve egy 1746-os másolata is van, l. BÁRSONY 1976: 42, ekkor közepes nagyságú település lehetett – a falu a váradai püspöké volt (MAKSAY 1990: 212) és 7,5 portája volt (NYAKAS 2005: 72). Illetve szerepel még a szolnoki szandzsák 1591–92-es összeírásában is (ÁGOSTON 1989: 263). 1594-ben Báthory Zsigmond saját kezű levelében mentesíti az adózás alól a „Keza neweó falut”, később talán íráshibával „Kaza neweó falunak” formában szerepel (NYAKAS

⁴ Emiatt fel is merült bennem lehetőségként, hogy *Keza* beleillik a *Kajászó* többfelé ágazó helynévtörténeti sorába: 1272: t. Regun in valle *Kuaza*; 1276: Pp. v-m Neweg cca. *Kewzo*; 1325: p. Regun ... supra Zapakon in valle *Keaza*; 1329: p. *Kayazou*; 1341: vallis *Kayazo*; 1391: locus *Kayaza* (Gy. 2: 389–390; Cs. 3: 349). Méghozzá a *Kewzo* és a *Keaza* keverékeként, de ez a feltételezett kapcsolat messzire vezet a tárgytól.

2005: 341). 1599-ben királyi birtok, 1604-ben Bocskai Istváné, de a halála után uradalmai feloszlottak (DANKÓ 1976: 411). A 17. század folyamán elpusztult, egy 1692-es összeírás szerint emberemlékezet óta elpusztult és lakatlan a falu (DANKÓ 1976: 413). 1780–81: *Kéza, Kizá*, 1808: *Kéza, Kiza* (MTHnt./Bihar 62). A Bihar megyei adatokat a Fejér megyei adathoz használt térképes forrásokból kiegészítettem.

1. táblázat

A három *Keza* helynév történeti adatai

Évszám	Zemplén megye	Bihar megye	Fejér megye
1252/1400	keza		
1290/1413	Keza		
1339/1389			Keza
1340			Kyza
1369–72			Keza
1388	Keza		
1395	Kiza		
1552/1746/1864		Keza	
1594		Keza/Kaza	
1660			Kenza
1739			Kinzai to
1780–81		Kéza/Kizá	
1805			Ginza
1808		Kéza/Kiza	
1819–69		Kéza-psz.	Kinzai-Pusztá (nach Ginza)
1839			Kinzai Tó
1845			Ginza
1845			Kinzai ut
1847			ginczai pusztá
1851			Gimza pusztá
1856			Günza
1857–59		Kéza P.	Gyuza P.
1864		Kéza	Ginza/kinza
1869–87		Kéza pusztá	Génza pusztá
1884		Kéza pusztá	Ginza/Ginza pusztá/ Ginza major
1896			Ginza

E három *Keza*-n kívül találunk még egyszéri alakokat is. Ezek közül az egyik talán téves. Ez egy Gömör megyei *Keszi*-re vonatkozatható. Az igen terjedelmes oklevélben három település neve többször ismétlődik, ezek közül az egyik a *Keszi*, az erre vonatkozatható névalakok: 1351: *Kezew, Kezeu, Keza* (AO. 5: 439–453). Ezenkívül 1355-ben Pilis megyében volt található egyszéri előfordulással egy *Kezakoachy* nevű birtok is (BAKÁCS 1982: 205; HORVÁTH L. 1995: 32; vö. 1274: *Kowachy*, Gy. 4: 643).

6. Keza a régi személynevekben. A következőkben KISS LAJOS etimológiájának a személynévi előzményre épített magyarázatát és a régi személynévi adatokat mutatom be. Érdekes, hogy KISS általában közli a helynév alapjául szolgáló személynév eredetét, de itt nem találunk erre utalást (FNESz. 1: 516). RÁ CZ ANITA a bihari *Kéza* etimológiai vizsgálatánál átveszi KISS LAJOSnak a Ginza pusztánál olvasható, egyetlen névadattal megtámogatott személynévi eredetet valló etimológiai magyarázatát (RÁ CZ 2007: 147). Ez a személynévi adat: 1279: *Jacobus filius Keza de Merthey de comitatu Kamarun de falconarys* (HO. 6: 249 és ÁSznt. 462). A *Merthey* alak hibás olvasás eredménye, mert *Merchey* birtokról is szó van (SZENTPÉTERY 1961: 253 és Gy. 3: 439).

A személynévi adatok között a helynevekhez hasonlóan találunk *i*-os adatokat. A személynévi szerkezetben helynévként: 1323: *Adriano archidiacono de Kyza* (AO. 2: 74), 1360: *Ioanne de Keza* (F. 9/3: 246–248), 1383: *Magistri Ladislai filii Kakas de Keza* (F. 10/1: 76–77). Ha helyes az olvasat, akkor egyénnévként is előfordul: 1454: *Mócsi* [?] *Kyza*⁵ (JAKÓ 1990: 481). A személynéveket a „Simon de Keza” névvel kiegészítve látható, hogy a családnévelőzvényekben leggyakrabban a *de* + helynév szerkezet szerepel. Csakhogy az is megfigyelhető, hogy legalább egy esetben egyénnévi szerepben is előfordul (*Jacobus filius Keza*), nem csak helynévi elemet tartalmazó családnévelőzvényként.

Először azt a kérdést kell eldönteni, hogyan hangozhatott a névalak – ennek megválaszolása a névalakok kiveszése, illetve etimológiájuk elhomályosulása miatt igencsak nehéz. Azt is meg kell vizsgálni, hogy a feltehető hangzás alapján bevonható-e másféle írásmódú névalak is. A Zemplén megyei adat a forrásaimban nem élte túl a középkort. A Fejér megyei adat eltávolodott az eredeti alaktól, újkori formájában deetimologizáció nehezíti a megfejtést.

A Bihar megyei, Mezőgyánhoz tartozó, újkori forrásokban *Kéza*, *Kiza*, *Kizá* írott alakban felbukkanó helynév kapcsán az nehezíti az értékelést, hogy a település a két forrás alapján két nevet viselt, 1780–81-ben ráadásul nem azonos a két magánhangzó hosszúsága. Kései voltak alapján a hangjelölés feltehetően tükrözi a kiejtést, de a 17. századi történeti megjegyzés (ti. emberemlékezet óta lakatlan) miatt a névalak későbbi felelevenítése (újratelepített települések esetében a fellelhető oklevelek alapján is visszaállíthaták a nevet) során torzulhatott. Akár a régi írott alak betűszerinti olvasásából is származhat a *z*, akár – mint az újkori szóalakok is mutatják – az etimológia elhomályosulása utáni deetimologizációs alakulásról is szó lehet.

A régi adatokban *y* és az *i* az *i* hang mellett egyaránt jelölhetett a korai ómagyarban *ĕ* hangot, így az egyszerű *i*-s adatok is olvashatók *ĕ*-vel, illetve ezek hosszú párja is feltehető. A *z* egyaránt jelölhet *sz*-t és *z*-t is (KOROMPAY 2003: 286–288). Az *sz* a két magánhangzó között zöngésülhetett, de ismert *sz* > *z* változás is (l. *szaj* > *zaj*). Az *sz*-es lehetőséget figyelembe véve talán bevonható még a *Kesa* és *Quesa* névalakok is, amelyeket viszont FEHÉRTŐI a *Kese* alakokkal kapcsol össze. 1138/1329: ... In villa ... *Kesa*; 1213/1550: *filiam quoque eiusdem mulieris nomine Kesam taliter liberauit*; 1215/1550: *ioubagiones Petri scilicet Kesam*; 1219/1550: *pristaldo Quesa de villa Dubos* (ÁSznt. 459).

Az ÁSznt. szócikke tartalmaz még egy adatot: 1227: *Keze*, amely azt sejtetné, hogy az *a*-nak a *Keza* alakban és a *Kese* szócikkhez kapcsolt *a* grafémára végződő alakokban *ä* hangértéke lehet. Ez azt jelentené, hogy e névadatok nem kapcsolhatók a három helynévhez.

⁵ Az oklevél (DI. 36407) tintája kifakult, így nagyon nehezen azonosítható a szövegezésben a névalak.

Annak eldöntése, hogy a három *Keza* helynév etimológiailag összekapcsolható, további kutatást igényel. Elbizonytalanító tényező, hogy személynévi használatban nem egyidejűleg jelentkezik a helynevekkel forrásokban (l. TÓTH V. 2017: 17–22), így nem találjuk azt a személyt, akitől e birtokok közvetlenül metonimikus névadással (személynév → helynév) származtatható lennének. Szerepe lehet ebben az oklevelek véletlenszerű fennmaradásán túl annak is, hogy egy embernek több neve is lehet, illetve változhat is – ezek előfordulásai az oklevelekben pedig majdhogynem esetlegesek. Amennyiben később megerősítést nyer, hogy különböző motivációval, más-más szóból jöttek létre, úgy az befolyásolja a hangalak megállapításának kérdését és megvilágosíthatja a Fejér és Bihar megyei adatok újkori különbözőségét.

7. Etimológiai kihívások. A helynév a személynévként is használt *Keza* névből alakulhatott. Amiatt hogy a – feltételesen összetartozó – adatokban *z* és *s* is előfordul, a [kész] vagy [kész] hangzás is feltételezhető. De melyik nyelvből származik és mi a jelentése? A lehetséges magyar alapszavak közül kizárható a *késa* 'veszekedés', mert ezt a régi forrásokban csakis *s* betűvel írták (TESz. 2: 466; NySz. 2: 252–253), ami egyértelművé teszi az *s*-es ejtést, ugyanebből az okból kifolyólag a *kise*, *kisafa* is (ÚMTsz. 3: 360–361).

Szintén valószínűtlen a *kisz* ~ *kúsz* 'legapróbb hal a Balatonban' (CzF. 3: 861; ÚMTsz. 3: 681) -a becézőképzős származéka is, mivel ezekben az *i* palatális jellegű. Így **kisz* lenne várható.

Előfordul Fejér megye történeti helynévanyagában az a jelenség, hogy szóvégen az *-a* és *-é* : *-aj* és *-ej* többféle változás során olykor összefonódó alakokat eredményez. A diftongust a monoftongizálódás során hangrendi átcsapás kíséri: 1318: *Bathey* (Gy. 2: 349), 1465: *Bathe* (Cs. 3: 318), 1773: *Batta* (MTHnt./Fejér 62); 1217: *Tolooy*, 1338: *Tolue* (Gy. 2: 410); 1231: *Thuboyd*, 1237: *Thuboed* ~ *Toboyd*, 1326/1327, 1383: *Tobayd* (Gy. 2: 409). 1268>1425: *Noe*, 1701: *Novaj* (Gy. 2: 397) esetében fordított hangfejlődésre látunk példát: *-aj* végződés keletkezik.

Ez a jelenség a szavak végén fordul elő, első szótagban eleve veláris magánhangzó található. Így a **készej* > *késza* vagy **kaszaj* > *kasza* > *késza* szintén kizárható. Elgondolkodtató lehetne a *kasza* > *késza*, de ennek csak *készál* alakjában (ÚMTsz. 3: 136–137) találtam elhasonulást, ennek szláv előzménye is veláris hangrendű (TESz. 2: 400).

A névnek talán a nyelvjárási *késza*, *kesze*, *készo*, *készó* 'pénztárca', *kesze* 'dohányzacskó', *késza* 'kisebb méretű kézikosár' (ÚMTsz. 3: 249) szó lehet az alapja. Ez minden bizonnyal jövevényszó a magyarban, az átadó nyelv viszont kérdéses. KAKUK szerint a *kesze* a török hódoltság korában különböző alakú, kelméből vagy bőrből készített, hímzett kis zacskó, amelyben leginkább pénzt tartottak, de más apróbb holmi (dohány, tűzszerszám, levél) tárolására is használták. A szó *kesze* alakban az oszmán-törökből került a magyarba, de ki is halt.⁶ A mai magyar megfelelők csak egyes nyelvjárásokban mutathatók ki, ezeket későbbi átvételnek tartja a szerbhorvátból, illetve a románból (KAKUK 1996: 27, 159–160).⁷

⁶ De vö. a személynévi *Keze* és az *ä*-s olvasati lehetőség kapcsán írtakkal.

⁷ A már felhasznált szótörténeti és etimológiai szótárak a *gyűszű* és *tűsző* (CzF. 2: 1260, 6: 533), vagy a *tűsző* alatt vándorszóként, többszöri átvétellel a magyarba kerülő, legvalószínűbben oszmán-török jövevényszóként veszik fel (l. a TESz. 3: 1016, EWUng. 1569). Szó eleji *d*- és *cs*-kezdőhanggal l. még ÚMTsz. 5: 513.

Véleményem szerint lehet honfoglalás előtti jövevényszó is, előfordul ugyanis a törökségi nyelvekben: kazah *kisa* 'szabók börzsákja', kazáni tatár *kisä* 'börtáska, pénzsák'. E szempontból főleg a csuvas adat jelentős: *kâsja, kâsjä* 'táska'. Csakhogy e szó a törökben is jövevényszó lehet, méghozzá a perzsából: *kîsa* (RÄSÄNEN 1969: 257; KAKUK 1996: 159).

A *készä* ~ *kisza* 'börtáska, pénzeszsák' szó mind a honfoglalás előtt, mind a honfoglalás utáni betelepítésekkel bekerülhetett a magyar nyelvbe, mert a besenyők és akár a velük együtt is érkező kálizok (PÁLÓCZI HORVÁTH 1989: 24) is meghonosíthatták. A *készä* a régiségben a betelepülő, nem magyar nyelvű besenyők és/vagy kálizok szókészletébe is tartozhatott, esetleg egy *Keza* nevű besenyő vagy káliz személytől lett magyar névadással a helynév. A névadás motivációja a nyelvi asszimilációval hamar feledésbe merült.

Fejér megye mellett vannak Bihar megyében is nyomai besenyőknek (Gy. 1: 573) és kunoknak is (RÁCZ 2016: 56). Ha Zemplén megyében található is azonos motivációval létrejöttként tekintünk, akkor talán a törökségi eredetű *kun* és a szláv eredetű *palóc* népnév összefüggése segítséget jelenthet. A két etnonima talán ugyanannak a törökségi népcsoportnak két külön nyelvi megfelelője (RÁCZ 2016: 55–56), ugyanakkor nincs tisztázva a mai *palóc* szó szemantikai változása. Nyitott kérdés marad, hogy a néprajzi csoportnév egykor török etnikumra vonatkozott-e. A besenyők és a kunok is a törökségi népek kipszak ágához tartozhattak nyelvilag (RÁCZ 2016: 35, 55).

Noha tárgyat jelölő köznévből sajátosságjelölő személynévként (TÓTH V. 2017: 40) való használata e szónak meggyőző lehet, nem feltétlenül jelenti azt, hogy mindhárom „Kéza” helynév ugyanolyan motivációjú névadás eredménye (tipológiailag a térszinforma metaforikus elnevezése is szóba jöhet, de egyetlen hasonló példa lehetne a korszakból RESZEGI 2011: 163), vagy hogy a személynéven alapuló helynévi magyarázat szükségszerűen helyes (TÓTH V. 2017: 24). Ezért a Fejér megyében volt egykori *Keza* kapcsán egy másik lehetőséget is bemutatok. A *Kinza* alak *i*-je és *n*-je miatt talán egy másik szó népetimológias beleértése, vagy pedig egy teljesen eltérő etimológia is elképzelhető. Viszont ez utóbbi lehetőség nem jöhet szóba a kronológiailag elsődleges *Keza* alak kapcsán, csak esetleg a név későbbi életében lehetett szerepe.

Talán a régi magyar *kenéz* méltóságnév szláv eredetije is hathatott a *Keza* ~ *Kyza* > *Kenza* ~ *Kinza* változásra, melynek *kenazatus* latinus származéka is van (TESz. 2: 442–443; EWUng. 729). E szóból többfelé különböző alakban jött létre helynév, többek között Fejér megye déli részén is volt egy *Kenese* (1212: *Kenezna*, l. Gy. 2: 391). Ebben az esetben mind e *Kenezna*, mind a régi Kéza 1660-os *Kenza* alakjának esetében a *z* nem *sz*-t, hanem *z*-t jelölhet.

Az e méltóságnévből való *Kenese* és *Kanizsa* nyilván különböző magyar változatban, talán eltérő időben alakult. Átadó nyelvi oldalról vegyes hangrendű előzmény tehető fel, de a korai ómagyar adatokból is idézhetünk erre példát. Nagykanizsa régi neveként 1245-ből *Knysa* és 1322-ből *Kenesa* (FNESz. 2: 191), a Balatonkenesével azonosítható település történeti adatai között pedig 1109: *Kensa*, 1231: *Kenesa* (Cs. 3: 237) alakot találunk. Így ebben az esetben azt látjuk, hogy a szláv eredetinek átvétele és további élete mind *z*, *s* és *zs* hanggal megtörténhetett. A hangrend pedig szintén ingadozik veláris, palatális és vegyes között. Az 1109-es adat különösen közeli a mai *Ginza puszta* 1660-as *Kenza* alakjához.

Kenese és *Kanizsa* esetében is az eredeti mássalhangzó-torlódást oldja fel az első *e* és *a*, a *zs* valamivel későbbi alakulásról is tanúskodhat, de a magánhangzók hatása is közre-

játszhatott. Így a *Kinza* esetében a kétnyíltszótagos tendencia hatásával, egy **Keneza* > *Kenza* és/vagy **Kiniza* > *Kinza* változással lehet számolni. Szóba jöhet, de valamivel gyengébb magyarázó erővel bír a hangátvetés lehetősége: *Kniza* > *Kinza*.

A későbbi népetimológias beleértést talán az segíthette a *kenéz* méltóságnév elevenése alatt, hogy Bicske birtokosa volt Kanizsai György – bár nehézséget jelent, hogy a nevében a helynév mindig *Kanisa*, *Kanyisa* alakban szerepel –, akinek feleségével, Rozgonyi Klárával birtokvitájuk alakult ki a helyi jobbágyokkal (KÁROLY 1896–1904. 3: 209; ÉRSZEGI 1971: 247–248).

10. Összefoglalás. Kézai Simon személyéről alig tudunk valamit. A nevében található helynév megfejtése körüli bizonytalanságok a krónikakutatás kezdete óta sem csökkentek, de nyelvtörténeti vizsgálat híján a tudomány 1903 óta nyugvópontra jutott e kérdésben, noha az alapnak tekintett magyarázatnak vannak hiányosságai. CSÁNKINAK a kritika nélkül öröklődő érvelésében (egykori *Keza* alak összekapcsolható a mai *Ginza* helynévvel) nem különül el egyértelműen, hogy a magyar és az önkényesen németnek tartott alak hogyan viszonyul egymáshoz kronológiailag. Érvelésében csak egy-egy alakot magyaráz, azokat sem tételesen, inkább felvetés szintjén. A régi történeti adat felülvizsgálatát a lokalizáció tekintetében további adatok hiányában pontosítani aligha lehet. Az etimológiák megerősítésére csak egy-egy (és talán bizonytalan) adattal megtámogatható párhuzam hozható.

Tanulmányomban kitértem a fellelhető személynévi megfelelőkre, megpróbáltam a helynévadatok történetét feltárni, valamint a névalakok eredetét megmagyarázni. Bár jelentősen több forrás áll rendelkezésre, mint CSÁNKI idejében, számos kérdés még így is nyitva maradt. Habár a régi helynevekben három *Keza* is van, nem kézenfekvő, hogy mindegyiknek azonos a névadási motivációja. A Zemplén megyei helynév korán eltűnik a forrásokból. A Bihar megyei legkorábban csak a 16. században kerül elő, a 17. századra az elnéptelenedett falu névalakja a visszatelepítés után torzulhatott. A Fejér megyei helynév pedig az etimológia elhomályosulása után jelentős alaki változáson ment át, ami többféle névalakot eredményezett.

A személy- és helynév alapja talán egy közszó. A szakirodalom eddig csak a török hódoltság alatt jövevénytárszóként bekerült a *keszé*-vel foglalkozott (mai megfelelői *késza*, *kesze*, *készo*, *készó*). Véleményem szerint a szó *késza* alakban a besenyők, kunok, kálizok betelepülésének következtében korábban is létezhetett, de ekkor még nem lehetett a szó-készlet általánosan elterjedt eleme. Ezzel köthető össze a „Simon de *Keza*” névszerkezetben a helynév. Ennek alapján a magyar nyelvjárási *késza* 'bőrzsák, pénzzacskó' eredetét tekintve lehet honfoglalás előtti perzsa és ótörök eredetű vagy Árpád-kori besenyő is. A betelepülő besenyők és kálizok között személynévi használata metonimikus névadással a helynév alapjául is szolgálhatott.

Kulcsszók: Árpád-kori krónikás, Kézai Simon, helynévtörténet, helynév-etimológia, népetimológia, német nyelvi hatás, történeti földrajz.

Hivatkozott irodalom

ÁGOSTON GÁBOR 1989. A szolnoki szandzsák 1591-92. évi összeírása. In: BÓTKA JÁNOS szerk., *Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 4. Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok. 191–288.

- AO. = *Anjoukori okmánytár* 1–6. Szerk. NAGY IMRE. MTA, Budapest, 1878–1891. 7. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1920.
- AOKl. = *Anjou-kori oklevéltár* 23–24. Szerk. PITI FERENC. Szegedi Középkorász Műhely, Budapest–Szeged, 1999–2001.
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár* 1–12. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest/Budapest, 1860–1874.
- B IX a 520 = *Comitatskarten von Ungarn. Comitatus Stuhlweissenburg*. Mil. Geogr. Inst., Wien, 1857–1859. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/421/view/?pg=26&bbox=-3044%2C-6126%2C7455%2C-6> (2020. 07. 23.)
- BAKÁCS ISTVÁN 1982. *Iratok Pest megye történetéhez 1002–1437*. Pest Megyei Levéltár, Budapest.
- BÁRSONY ISTVÁN 1976. A Bihar megyei egyházi birtokok jobbágynépe a XVIII. század első harmadában. In: GAZDAG ISTVÁN szerk., *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* 3. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen. 41–56.
- BÉL = PROKOPP GYULA ford. 1977. Bél Mátyás Fejér vármegye leírása. Hungariae novae geographico-historica. Pars secunda transdanubiana. In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 11. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 83–117.
- BENKŐ LORÁND 2009a. *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2009b. Árpád „de genere Turul”. *Magyar Nyelv* 105: 9–16.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára*. Emich/Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3., 5. MTA, Budapest, 1890–1913.
- CSÁNKI DEZSŐ 1903. *Kéza. Századok* 36: 885–890.
- CSÁSZÁR MIHÁLY 1901. *Kézai Simon magyar krónikája*. Lampel Róbert kiadása, Budapest.
- DANKÓ IMRE 1976. Változások a magyar parasztság életmódjában, kultúrájában, különös tekintettel a dél-bihari síkságra. In: DANKÓ IMRE szerk., *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1975*. Déri Múzeum, Debrecen. 393–474.
- DOMANOVSKY SÁNDOR 1906. *Kézai Simon mester krónikája*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- ÉRSZEGI GÉZA 1971. Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193–1542. In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 5. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 177–263.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Typ. Universitatis, Buda, 1829–1844.
- FARKAS GÁBOR 1989. A török hódoltság krónikája Székesfehérváron és Fejér megyében (1526) 1543–1688 (1690). In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 19. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 201–242.
- FÉNYES ELEK 1847. *Magyarország leírása* 1. Beimel, Pest.
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben, körülményesen leiratik* 1–2. Kozma Vazul, Pest.
- FNESz. = *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. KISS LAJOS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988⁴.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1993. A magyar-történet elé irt hun-történet szerzőségéről. In: UŐ, *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Balassi Kiadó, Budapest. 188–193.

- HKF. = Harmadik katonai felmérés (1869–87) = <https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000/?layers=osm%2C129&bbox=2063476.2601521222%2C5981223.244050522%2C2079136.296322048%2C5986000.558318346> (2020. 07. 23.)
- HO. = *Hazai okmánytár* 1–8. NAGY IMRE etc. Sauervein, Győr / Franklin, Budapest. 1865–1891.
- HOFFMANN ISTVÁN – KIS TAMÁS közléteszi 1996. *Pesti Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Bihar vármegye* 1. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65. Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen.
- HORVÁTH CYRILL 1899. *A magyar irodalom története* 1. Athenaeum, Budapest.
- HORVÁTH JÁNOS 1963. A hun-történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67: 446–476.
- HORVÁTH LAJOS 1995. *Pest–Pilis–Solt vármegye kialakulása és működése 1659-ig*. Pest Megyei Levéltári Füzetek 24. Pest Megyei Levéltár, Budapest.
- JAKÓ ZSIGMOND 1990. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* 1. 1289–1484. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JAKUBOVICH EMIL 1925. Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. *Magyar Nyelv* 21: 25–38.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2003. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–316.
- JUHÁSZ IRÉN 1971. Régészeti adatok a középkori Bihar megye nyugati részének településtörténetéhez. In: Dér László szerk., *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 1. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba. 155–165.
- JUHÁSZ JÓZSEF 1934. A baracscai Jupiter oltárkő és Köveaszó (Keveháza). *Székesfehérvári Szemle* 4: 75–79.
- KAKUK SZUZSA 1996. *A török kor emléke a magyar szókincsben*. Körösi Csoma Kiskönyvtár 23. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1980. Fejér megyei helynevek a 18–19. századból. *Magyar Nyelvjárások* 23: 58–96.
- KÁROLY JÁNOS 1896–1904. *Fejér vármegye története* 1–5. Csitári K. és Társa, Székesfehérvár.
- KISS LAJOS 1985. Barangolás földrajzi neveink világában. *Magyar Nyelvőr* 109: 359–366.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. [Ómagyar kor.] In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 281–300.
- KRISTÓ GYULA 1972. Kézai Simon és a XIII. század végi köznemesi ideológia néhány vonása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 76: 1–22.
- MAKSAY FERENC 1990. *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén* 1. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 16. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MARCZALI HENRIK 1880. *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. Franklin-Társulat, Budapest.
- MKF. = Második katonai felmérés (1819–69). <https://mapire.eu/hu/map/europe-19century-second-survey/?bbox=1895034.526158036%2C5892798.1913683815%2C2396155.6835956513%2C6045672.2479387345&layers=osm%2C158%2C164> (2020. 07. 23.)
- MÉLex. = *Magyar életrajzi lexikon* 1–3. Főszerk. KENYERES ÁGNES. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1981.
- MOLLAY KÁROLY 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÓRA MAGDA 1966. Emlékezzünk! *Fejér Megyei Szemle* 3: 229–232.
- MTHnt./Fejér = *Magyarország történeti helységnévtára*. Fejér megye (1773–1808). Szerk. SZASZKÓNÉ SIN ARANKA. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest, 1987.
- MTHnt./Bihar = *Magyarország történeti helységnévtára*. Bihar megye és a Hajdúság (1773–1808). Szerk. MAJOR ZOLTÁN – RADICS KÁLMÁN – SZASZKÓNÉ SIN ARANKA. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest, 1990.

- NAGY LAJOS 1972. Adatok Fejér megye történeti-földrajzi névanyagához. In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6*. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 227–311.
- NYAKAS MIKLÓS 2005. *A bihari kishajdú városok története*. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 5. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat – Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND, *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.
- PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS 1989. *Besenyők, kunok, jászok*. Corvina, Budapest.
- PAULER GYULA 1899. *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt 2*. Athenaeum, Budapest.
- PESTY = Pesty Frigyes helységnévtára, Fejér megye. 1864/1977. Bevezette, közreadja, jegyzettek ellátta: PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ. In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11*. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 161–305.
- RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÄSÄNEN, MARTTI 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen*. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegyevek a középkori Magyarországon*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SINKA FERENC PÁL 1938. Esztergom vidékének honfoglaláskori multja. In: Uő szerk., *Esztergom Évlapjai 9*. Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat, Esztergom. 60–109.
- SZABÓ KÁROLY ford. 1862. *Kézai Simon mester magyar krónikája*. Ráth Mór, Pest.
- P. SZALAY EMŐKE ford. 1978. Bél Mátyás: Bihar megye leírása. In: HÉTHY ZOLTÁN szerk., *A Bihari Múzeum Évkönyve 2*. Bihari Múzeum, Berettyóújfalú. 51–106.
- SZÉKELY GYÖRGY 1993. Magyar tanárok és hallgatók az európai egyetemeken az Árpád-korban. *Levéltári Szemle* 43: 3–13.
- SZÉKELY GYÖRGY 2007. Felsőfokú művelődés Magyarországon a XII–XIII. században. In: SZÓGI LÁSZLÓ főszerk., *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 13. ELTE Egyetemi Könyvtára, Budapest. 285–291.
- SZENTPÉTERY IMRE 1961. *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* II. 2–3. 1272–1290. Magyar Országos Levéltár Kiadványai 2. Forráskiadványok 9. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÜCS JENŐ 1973. Társadalomelmélet, politikai teória és történet-szemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában. *Századok* 107: 569–643, 823–878.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TÓTH ENDRE 2000. A környei 4. századi római erődőről. In: Kisné Cseh Julianna – Kemecsi Lajos, *Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 7*. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, Tata. 295–313.
- C. TÓTH NORBERT 2005. A leleszi konvent országos levéltárban lévő Acta anni sorozatának oklevelei 1. 1387–1399. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I. kötetéhez.) In: ALMÁSSY KATALIN – ISTVÁNOVICS ÉSZTER szerk., *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyvei* 47. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza. 235–247.
- C. TÓTH NORBERT 2006. *A leleszi konvent statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei*. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I–II. kötetéhez.) A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 36. Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza.

TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
 ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

Notes on the origin of the name *Simon of Keza*

In this paper my aim is to show a parallelism between the historical forms of three known toponyms *Keza* from medieval Hungary in order to find their etymological origins. Each one of these three places was referred to in a former talk as the birthplace of the chronicler, Simon of Keza. This toponym was considered to be a former personal name, which became a place name due to possession. I found that the etymon could be a now dialectal word *késza* ‘container made of leather’, a word of Turkic or Persian origin. There is no trace of a person who could possibly be the possessor concerned. The toponym *Ginza* in Fejér County has been suggested as that of one of the settlements formerly called *Keza*. The change has been explained as due to German settlers, but Csánki’s explanation is wrong, whether or not the change was really caused by language contact. However, I did not find any exact clues for migration in the suggested time period. On the other hand, the historical forms can be explained from Hungarian. The folk etymological effect of the place name *Kanizsa* could also have caused changes.

Keywords: chronicler from the Árpád-age, Simon of Keza, historical toponymy, etymology of toponyms, folk etymology, contact with German, historical geography.

NÉMETH DÁNIEL

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Egy nyelvújítási szó rejtőzködő élete: a *burkony**

1. A 2017-es bicentenárium felélénkítette, valamint számos új eredménnyel gazdagította az Arany János életművével kapcsolatos kutatásokat. Fókuszba került a még kéziratot formában lévő munkák kritikai kiadása, ahogy mára már megérett a korábbi kiadások textológiai-filológiai revíziója. Az Arisztophanész-fordítások korszerű elvek szerinti sajtó alá rendezését javasolja BOLONYAI GÁBOR is, aki konkrét példák bemutatásával többek között a szómagyarázatok megújítására tesz javaslatot (BOLONYAI 2017: 145–158). Az Arisztophanész-fordítások új kiadásának célkitűzései című tanulmányában megállapítja, hogy a fordítások új kiadása azért is kulcsfontosságú és időszerű, mert bár Arany készített jegyzeteket a fordításokhoz, maga sem tartotta őket elégségesnek; másfelől PONORI THEWREWK EMIL glosszáriuma a korábbi kiadásban több helyütt pontatlan, hiányos, szubjektív. Ezen túlmenően számos szó alakja, jelentése a korabeli olvasó számára ugyan még világos volt, de a mai ember számára már elhomályosult.

A szómagyarázatra érett példák között találni a *burkony* szót is, amely Arany Jánosnak a Madarak című drámafordításában az alábbi szöveggörnyezetben olvasható: „Oh

* A szaknyelvi példaanyag feldolgozásában köszönettel tartozom Dávidházi Péternek, Mészáros Tamásnak, Tuboly Adrienn-nek és Volford Jánosné Csapó Évának.